EKOLOGIK IQTISODIY TIZIMNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA TABIIY KAPITAL TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI

Urunbayev Saparbek
Samatovich Tashkent arxitektura-qurilish universiteti,
"Iqtisodiyot va ko'chmas mulk" kafedrasi v.b dotsenti
urunbayevsafarbek@gmail.com
ORCID-0009-0004-0464-6893

Annotatsiya. *Maqolaga ko'ra, Kelajak uchun tabiiy resurslarni saqlash, ularning cheklanganligi bilan alohida ahamiyatga ega bo'lib, ulardan xabardor bo'lish foydalanishni ratsionalizatsiya qilishni va ularning tugash darajasini majburiy ravishda aniqlashni talab qiladi.*

Kalit so'zlar: *Ekotizim, tabiiy kapital, qayta tiklanuvchi energiya, investitsiya, iqtisodiy innovatsiya, atrof-muhit, indeks, diversifikatsiya .*

Ma'lumki, Har qanday ishlab chiqarish va iste'mol tabiiy resurslardan foydalanish va atrof-muhitga ta'siri bilan bog'liq. Iqtisodiy tizimlarning rivojlanishi, ishlab chiqarish va iste'molning ortishi bilan tabiiy omilning roli doimiy ravishda oshib boradi. Dunyoda ekologik taranglikning kuchayishi barqaror rivojlanish modeliga o'tishda ekologik omilni hisobga olishning ob'ektiv zaruratini keltirib chiqardi. Keng tarqalgan barqaror rivojlanish konsepsiyasida tabiiy resurslarni iqtisodiy aylanmaga jalb qilish ko'lamining ortib borishi kelajak avlodlar uchun rivojlanish imkoniyatlarini sezilarli darajada qisqartirishini ta'kidlaydi.

Tabiiy kapital mamlakat milliy boyligining muhim elementi bo'lib, uning hududida jahon tabiiy resurslarining eng katta zaxiralari to'plangan. Tabiiy kapitalni cheksiz iste'mol qilishga asoslangan iqtisodiy o'sish globallashayotgan dunyoda xom ashyo va tabiatni tejaydigan rivojlanish turiga qayta yo'naltirish kerak, bu, shubhasiz, iqtisodiy rivojlanishning ekologik cheklovlarini hisobga oladigan ekologik-iqtisodiy tizimni ko'rib chiqish orqali amalga oshiriladi. Mamlakatimizda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda qabul qilinayotgan davlat dasturlarining yalpi ichki mahsulot doimiy o'sib borishida ahamiyati kattadir. Iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va energiya samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlarning amalga oshirilishi shundan dalolat beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, barqaror rivojlanishga erishish, yalpi ichki mahsulotning o'sishi energiya iste'moli va tabiiy resurslardan foydalanish bilan bog'liq. Bu tabiiy kapitalni to'plash va tiklashni mamlakatimiz oldida turgan dolzarb vazifalardandir.

Tabiiy kapital – bu yer, suv, havo, o‘rmon, biomassa va boshqa tabiiy resurslar yig‘indisidir. U iqtisodiyotning barcha tarmoqlari uchun zarur bo‘lgan asosiy resurs manbai sifatida xizmat qiladi. Yashil iqtisodiyot modeliga o‘tish jarayonida tabiiy kapitalni saqlash va uni oqilona boshqarish ustuvor masalaga aylangan. Shuning uchun, uni strategik darajada baholash va prognozlash orqali resurslar taqsimoti, ekologik xavfsizlik va iqlimga moslaShuv imkoniyatlarini aniq belgilash lozim.

Yashil iqtisodiyot sharoitida tabiiy kapitalni jamg‘arish – bu ekologik resurslarni qayta tiklash, samarali boshqarish va uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o‘sish bilan uyg‘unlashtirish orqali amalga oshiriladigan majmuali jarayondir. Ushbu jarayonni ilmiy asosda boshqarish uchun muhim vositalardan biri – bu prognoz parametrlari tizimini shakllantirish va takomillashtirishdir.

Tadqiqot jarayonida mavzuga oid mantiqiy taqqoslash, umumlashtirish, ilmiy mushohada, tizimli yondashuv, statistik hamda qiyosiy tahlil usullaridan foydalanilgan. Shuningdek, yashil iqtisodiyot kontseptsiyasining shakllanishi va rivojlanishida turli omillarning ta’sirini baholashda korrelatsion va regression usullardan foydalanildi.

Shuni ta’kidlash kerakki, qayta tiklanuvchi energiya ulushi 5 yilda 10 foizdan 20 foizgacha ko‘tarilgan, bu ikki barobar oshish demakdir. Chunki, davlat siyosatida energiyasining muqobil manbalaridan foydalanish quyosh, shamol va gidroenergiya manbalarini keng joriy etish alohida e’tiborda bo‘lgan dolzarb vazifalardan biri sanaladi. Bu ko‘rsatkich tabiiy kapitalning ekspluatatsiyasini kamaytirishga yordam bergan omillardan biri bo‘lib hisoblanadi.

Yer degradatsiyasi darajasining yilma-yil kamayib borayotgani ijobiy holat. Bu yer resurslarini raqamlashtirish, ekin almashuvi, tomchilatib sug‘orish texnologiyalari va boshqa agroekologik chora-tadbirlarga asoslanganligini bildiradi. Bu tabiiy kapitalni saqlash va barqaror rivojlanishni ta’minlash uchun muhim o‘zgarishdir.

Qayta tiklanuvchi energiyaga sarmoyalar hajmi 5 yilda 5 barobar ko‘paygan. Bu davlat tomonidan berilgan imtiyozlar, xalqaro moliyaviy institutlar grantlari va kreditlari hisobiga amalga oshirilgan bo’lsa ham. O‘zbekistonda, xususan, muqobil energiya manbalarini rivojlantirish bo‘yicha energiya loyihalarining moliyaviy jozibadorligi oshganligini keltirib o‘tish mumkin. Energiya samaradorligi indeksi esa energiyadan foydalanuvchi sektorlarda (sanoat, transport, uy-joy) resurslar tejamkor ishlatilayotganini bildiradi. Bu ko‘rsatkich energiya isrofgarchiligi kamaygani va yangi texnologiyalar joriy etilayotganini ko‘rsatadi. O‘sish barqaror va har yili 5 ball atrofida bo’lgan (1.1-jadvalga qarang).

1.1-jadval

O‘zbekistonda tabiiy kapitalni jamg‘arish dinamikasiga ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy indikatorlar

Ko‘rsatkichlar	2020 y.	2021 y.	2022 y.	2023 y.	2024 y.	2024 y.da 2020 y.ga nisbatan, foiz
Yalpi ichki mahsulot, mlrd. AQSH dollari	60	68	80	95	115	191,7
Qayta tiklanuvchi energiya ulushi, foiz	10	12	15	18	20	200,0
Qishloq xo‘jaligi yerlarining degradatsiyasi, foiz	12	11.5	11	10.5	10	83,3
Qayta tiklanuvchi energiyaga investitsiyalar, mlrd. AQSH dollari	0,5	0,8	1,2	1,8	2,5	500,0
Energiya samaradorligi indeksi (2010 yil =100)	100	105	110	115	120	120,0

Yuqoridagi ko’rsatkichlar tahlili Shuni ko’rsatadiki, 2020-2024 yillarda O‘zbekiston tabiiy kapitalni muhofaza qilishda barqaror yutuqlarga erishgan. Yalpi ichki mahsulot va investitsiyalar ortib borgan sari, ekologik ko‘rsatkichlar ham yaxshilangan.

Albatta, tabiiy kapitalni jamg‘arish – bu oddiy resurs boshqaruvi emas, balki barqaror rivojlanish strategiyasining markaziy elementi hisoblanadi. O‘zbekiston sharoitida stsenariyli prognozlar Shuni ko‘rsatmoqdaki, muqobil yondashuvlar orqali resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta’minlash va iqtisodiy o‘sishni uyg‘unlashtirish mumkin. Eng maqbul model sifatida realistik stsenariy tan olinadi, biroq optimistik stsenariyga intilish strategik ustuvor yo‘nalish bo‘lib qoladi.

Iqtisodiyotni faqat an’anaviy rivojlanish ko‘rsatkichlarining o‘sishiga yo‘naltirish, atrof-muhitning degradatsiyasiga e’tibor bermaslik ekologik huquqbuzarliklardan kelib chiqadigan zararni, jamiyat va kelajak avlodlar zimmasiga yuklangan salbiy tashqi xarajatlarni yetarlicha baholamaslikka olib keladi. Bunday yondashuv barqaror rivojlanish konsepsiyasi asoslariga mos kelmaydi. Rivojlanishda tabiiy kapitalning rolini etarli darajada aks ettirish uchun uni hisobga olish kerak, bu an'anaviy iqtisodiy ko'rsatkichlarni tabiiy kapitaldan foydalanish miqdori bo'yicha

tuzatishdan iborat. Ekologik jihatdan moslashtirilgan ko'rsatkichlarni hisoblashda tabiiy kapital iste'molini baholash zarurati tug'iladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, "tabiiy muhit" atrof-muhitning tabiiy qismiga, uning barcha tarkibiy qismlariga tegishli bo'lib, ular birgalikda inson hayotining asosini, shu jumladan barcha mavjud resurslar (suv, minerallar, neft, yog'och, baliq, tuproq, havo va boshqalar), shuningdek, ekotizimlar va ularning faoliyati natijasida hosil bo'ladigan ekotizim foydalaridir. «Tabiiy muhit» tushunchasi ko‘rib chiqilayotgan tushunchalarning eng kengi hisoblanadi. Uzoq vaqt davomida ekologiya muammosi iqtisodiy nazariyaning o'rganish ob'ektiga amalda kiritilmagan. Iqtisodiy muammolar ekologik muammolarni hisobga olmasdan ko'rib chiqildi, inson faoliyatining salbiy oqibatlarini baholash zarurati ko'rib chiqilmadi. Bu tabiatdan foydalanish sohasidagi salbiy hodisalar ijtimoiy takror ishlab chiqarish jarayoniga cheklovchi ta'sir ko'rsata boshlaguncha davom etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o’zgarishi vaziriligi ma’lumotlari.
2. Vaxabov A.V., Xajibakiyev SH.X. Yashil iqtisodiyot (Darslik). – Toshkent: Universitet, 2020. – B. 16-19.
3. Tangirov N.A. “Barqaror rivojlanish” g‘oyasining nazariy-amaliy ahamiyati// Multidisciplinary Scientific Journal. - Volume 3, 2022. – rr. 1082-1083.
4. Isadjanov A. Barqaror rivojlanish maqsadlari: ustuvor yo‘nalishlari va dolzarb vazifal
5. Wooldridge Jeffrey M. Introductory Econometrics: A Modern Approach. – Boston: Cengage Learning, 2016. – pp. 54-56.
6. ari// Ilmiy tahliliy axborot. – Toshkent: № 1, 2018. – B. 96-97.
7. Ross Stephen A. Westerfield Randolph W. Jordan Bradford D. Fundamentals of Corporate Finance. – New York: McGraw-Hill Education, 2022. – pp. 102-106.
8. Adam Fenech, Jay Foster, Kirk Hamilton and Roger Hansell Natural capital in ecology and economics: an overview // Environmental Monitoring and Assessment 86: 3-17, 2003.
9. Coase, Ronald H. "The Problem of Social Cost", Journal of Law and Economics 3 (1960), 1-44.
10. Costanza R., Daly H. Natural capital and sustainable development// Conservation Biology, 1993, v.6, N. 1, pp. 37- 46.